

УДК 343.985

Владислав Негребецький,*канд. юрид. наук, доцент,**доцент кафедри криміналістики**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ ПІД ЧАС СЛІДЧОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Стаття присвячена дослідженню можливостей використання методу криміналістичної реконструкції під час слідчого експерименту. Розглянуто значення реконструкції та тактичні прийоми, засновані на цьому методі.

Ключові слова: слідча дія, слідчий експеримент, перевірка показань на місці, криміналістична реконструкція, моделювання, тактичний прийом.

Постановка проблеми. Слідча (розшукова) дія, передбачена ст. 240 КПК України, під назвою "слідчий експеримент" надає широкі можливості використання методу криміналістичної реконструкції, оскільки за своїм змістом ця слідча дія передбачає відтворення обстановки й обставин певної події. При цьому нерідко виникає необхідність відтворювати елементи обстановки, зовнішнього вигляду учасників події, механізм їх взаємодії тощо.

Метою цієї статті є виявлення ролі та специфіки використання методу криміналістичної реконструкції під час слідчого експерименту та розроблення на цій основі практичних рекомендацій для слідчих органів України.

Аналіз останніх досліджень. У теорії криміналістики питання використання методу криміналістичної реконструкції під час слідчого експерименту залишається не досить висвітленим. Окремим аспектам цієї проблематики були присвячені роботи відомих учених-криміналістів Р. С. Белкіна, О. А. Леві, І. М. Лузгіна та інших. При цьому реконструкція розглядається в основному як захід, що передуює проведенню цієї слідчої дії [1, с. 134; 2, с. 11; 3, с. 83]. Водночас у криміналістичній літературі реконструкція як елемент тактики цієї слідчої дії практично не висвітлюється.

Виклад основного матеріалу. Відтворення умов, обстановки, схожих з обстановкою події, що досліджується, є необхідною умовою правильного проведення слідчого експерименту. При цьому в науковій літературі криміналістичну реконструкцію розглядають переважно як початковий етап перед проведенням експериментальних дій [2, с. 11]. Без реконструкції обстановки й умов результати експерименту не можна буде вважати об'єктивними.

Особливим різновидом слідчого експерименту є перевірка показань на місці [17, с. 583]. Зміст перевірки показань на місці полягає в тому, що слідчий пропонує особі, яка була допитана (підозрюваному, свідку, потерпілому), вказати місце вчинення злочину, розповісти про цю подію, супроводжуючи у певних випадках свою розповідь демонстрацією своїх дій чи дій інших осіб. При цьому для наочності й ілюстративності використовують манекени, макети предметів й інші матеріальні моделі. Слідчий зіставляє відомості, отримані під час перевірки, з реальною обстановкою на місці та з раніше одержаними показаннями й іншими доказами.

Дискусійним залишається питання про значення методу криміналістичної реконструкції під час перевірки показань на місці. Так, одні науковці розглядають її як захід, що передуює проведенню перевірки [1, с. 134, 2, с. 11; 3, с. 83]. Наприклад, Р. С. Белкін вважає, що реконструкція виступає початковим етапом або умовою, тактичним прийомом перевірки показань на місці внаслідок чого результати реконструкції не мають доказової цінності [4, с. 239]. Інші автори відносять її до змісту перевірки показань на місці. Так, В. В. Куванов вважає, що під час проведення слідчої дії можна застосовувати реконструкцію обстановки, яка здійснюється саме особою, показання якої перевіряються, для перевірки того, чи обізнана вона з цією обстановкою [5, с. 58]. З наведеною точкою зору, на нашу думку, слід погодитися. Така реконструкція має сенс, зокрема, у разі, коли до моменту проведення перевірки показань обстановка на місці зазнала змін. Наступне порівняння результатів реконструкції з даними, отриманими в процесі огляду місця події, з іншими доказами дозволяє перевірити поінформова-

ність підозрюваного про обстановку на місці, де було вчинено злочин. Отже, у зазначеному випадку результати мають цілком самостійне значення. При цьому процес реконструкції охоплюється безпосередньо змістом перевірки показань на місці.

Вивчення криміналістичної літератури і матеріалів слідчої практики дозволило виділити такі види криміналістичної реконструкції, що використовуються під час перевірки показань на місці:

- реконструкція ситуації події (матеріальної обстановки місця події, механізму взаємодії учасників події);
- реконструкція окремих предметів;
- речовинна реконструкція зовнішнього вигляду людини.

При цьому реконструкція ситуації події може охоплювати різновиди: відтворення першого розташування предметів у просторі; відтворення розташування учасників події; реконструкція окремих дій учасників. Необхідно звернути увагу на можливість здійснення реконструкції ситуації під час перевірки у двох формах: речовинній та графічній. Так, у криміналістичній літературі рекомендується з метою перевірки поінформованості запропонувати особі, показання якої перевіряються, описати обстановку на місці «з випередженням» [7, с. 283]. Суть цього тактичного прийому полягає в тому, що ознаки окремих об'єктів на місці пояснюються підозрюваним заздалегідь, тобто до того, як учасники слідчої групи зможуть їх спостерігати. М. М. Хлинцов вважає такий спосіб дії ефективним для перевірки поінформованості особи, показання якої перевіряються, в обстановці на місці події [8, с. 82]. З нашого погляду, доцільно запропонувати підозрюваному зобразити просторове розташування предметів графічно, наприклад на схемі. Внаслідок цього у слідчого з'явиться можливість порівняти цю інформацію з наявною обстановкою після прибуття в пункт, указаний підозрюваним.

Окремі автори вважають, що реконструкція відіграє домінуючу роль у перевірці показань на місці. Так, І. М. Лузгін розглядає перевірку показань на місці як одну з форм ситуаційної реконструкції [6, с. 43]. Справді, відтворення ситуації (матеріальної обстановки місця події, механізму взаємодії людей) може в окремих випадках становити зміст цієї слідчої дії. При цьому, на відміну від слідчого експерименту, реконструкція під час перевірки показань на місці проводиться саме особою, показання якої перевіряються, і в місці, де відбувалася подія. Результат реконструкції фіксується в протоколі та може надалі використовуватися, наприклад, для порівняння з протоколами перевірок показань на місці інших підозрюваних.

Перевірка показань підозрюваного (потерпілого, свідка) на місці події пов'язана з оціночною діяльністю слідчого. У разі перевірки показань на місці оціночної діяльності слідчого притаманна своя специфіка, що, на нашу думку, пов'язана насамперед із тим, що такої оцінки зазнає уявна модель події на підставі показань особи, які перевіряються. Така модель є інформаційно-ймовірнісною, тому що за змістом вона представлена даними, які необхідно уточнити та перевірити. За своєю структурою вона складається із взаємозалежних чуттєво-наочних образів уже сприйнятих елементів обстановки й логічних побудов. Якщо слідчий раніше не сприймав обстановки місця події, де проводиться перевірка, то на підставі одних лише показань відтворити модель злочинної події достатньо складно. При проведенні перевірки показань слідчий сприймає реальне місце, предмети, сліди, а також пояснення та дії особи, показання якої перевіряються. При цьому уявна модель доповнюється сприйнятими образами справжньої обстановки, а також поясненнями та діями цієї особи. Відбувається поступовий перехід від моделі інформаційно-ймовірнісної до моделі інформаційно-достовірної. Одночасно слідчий зіставляє отриману інформацію з уявною моделлю події, що перевіряється. У результаті цього остання оцінюється з точки зору відповідності дійсній обстановці на місці події. Протиріччя, неточності й незрозумілості в показаннях усуваються. Таким чином, перевірка уявної моделі полягає в усуненні з неї інформації, яка не відповідає обстановці на місці, й відновленні моделі знову отриманою інформацією.

На нашу думку, реконструкцію ситуації під час перевірки показань на місці не можна розглядати як окремі тактичний прийом. Існує необхідність формування системи тактичних прийомів, спрямованих на відтворення тих чи інших елементів ситуації досліджуваної події (наприклад, її матеріальної обстановки, механізму взаємодії учасників). Система тактичних прийомів являє собою упорядковану сукупність (комплекс) взаємозалежних і взаємозумовлених тактичних прийомів, що мають цільову спрямованість і вибірковість у процесі її реалізації [14, с. 91]. Саме завдяки цілісності і взаємозв'язку окремих тактичних прийомів у системі остання здатна забезпечити реалізацію кінцевої мети реконструкції – перевірку показань підозрюваного.

Так, у ситуації, коли в показаннях підозрюваного є відомості, що вказують на можливість виявлення у певному місці «знарядь злочину» (якщо раніше вони не були виявлені), може бути застосована система тактичних прийомів, спрямована на уточнення цього місця. Реалізація мети даної системи тактичних прийомів залежить від позиції підозрюваного, його

згоди або незгоди уточнити місце, де можуть знаходитися речові докази. Залежно від цього в рамках системи, спрямованої на уточнення місця можливого виявлення "знарядь злочину", можуть бути сконструйовані дві підсистеми тактичних прийомів.

У разі якщо підозрюваний згоден уточнити місце знаходження "знарядь злочину", рекомендується підсистема, що складається з таких тактичних прийомів: постановка уточнюючих запитань про місце знаходження «знарядь злочину»; поєднання розповіді з показом підозрюваним цього місця; аналіз виявлених предметів, слідів; поєднання розповіді й демонстрації підозрюваним окремих дій. Проілюструємо дію даної підсистеми.

У лісопосадці було знайдено труп громадянки Е. Під час огляду на шії трупа виявлено глибоку різану рану. Підозрюваний О. на допиті зізнався у скоєнні вбивства Е. і розповів, що між ним і потерпілою після вживання алкоголю відбулася сварка, під час якої О. перерізав ножом їй горло. Під час перевірки показань на місці О. вказав місце, де він скоїв убивство, і місце, куди викинув знаряддя злочину (ніж). В указаному О. місці було знайдено ніж зі слідами крові [15, с. 74-79].

У разі якщо підозрюваний відмовляється показати місце знаходження «знарядь злочину», пропонується застосувати підсистему, що складається з таких тактичних прийомів: постановка уточнюючих запитань про розміщення місця знаходження "знарядь злочину"; аналіз відповідей підозрюваного з метою визначення розшукуваного місця; спостереження за поведінкою підозрюваного; уявне моделювання перевірочних обставин події з метою визначення розшукуваного місця.

Розглянемо окремі тактичні прийоми, що входять у наведену підсистему. У криміналістичній літературі відзначалася можливість використання під час перевірки показань на місці такого тактичного прийому, як "аналіз відповідей особи, показання якої перевіряються" [16, с. 14]. Останній засновано на методі аналізу, що є необхідним елементом методу порівняння, у перебігу якого виділяються ознаки, властиві порівнюваним об'єктам, пізнаються їх зміст і значення [4, с. 194]. У поясненнях і діях допитаної особи слідчий виділяє інформацію про обстановку, об'єкти, сліди на місці скоєння злочину, необхідну для їх виявлення.

Якщо підозрюваний відмовляється вказати місце, де знаходяться "знаряддя злочину", доцільно застосувати уявне моделювання перевірочних обставин події. У науково-практичній літературі моделювання розглядається як метод пізнання, використовуваний у розслідуванні злочинів [1, с. 51]. Водночас, якщо моделювання застосовується як спосіб дії,

спрямований на одержання доказів під час проведення слідчої дії, його необхідно розглядати як тактичний прийом. Цей тактичний прийом огляду місця події дозволяє встановити нові факти, виявити невідповідності між уявною моделлю події і тим, що було справді виявлено на місці злочину [14, с. 148]. На нашу думку, моделювання під час перевірки показань на місці необхідно розглядати не як метод пізнання, а як тактичний прийом, що дає змогу знайти розшукуване місце за допомогою особи, показання якої перевіряються. Моделюючи обставини події, слідчий подумки відтворює загальну картину вчинення злочину з метою перевірки правильності фактичних даних, що містяться в показаннях, що перевіряються. Одночасно він спостерігає наявну обстановку. Тому уявна модель обставин події створюється з урахуванням обстановки, у якій було скоєно злочин. На підставі моделі досліджуваної події слідчий може ставити запитання, що дозволяють одержати інформацію про те, де може знаходитися розшукуване місце.

Заслужовує на увагу тактичний прийом під назвою "макетування", запропонований деякими науковцями [9, с. 188-189; 10, с. 65]. Макетування полягає у реконструкції речової обстановки, яка проводиться особою, показання якої перевіряються, для перевірки її поінформованості про обстановку місця, де було скоєно злочин. Перед початком перевірки слідчий у присутності понятих цілком або значною мірою змінює обстановку, про що особа, показання якої перевіряються, обов'язково попереджається [5, с. 58; 11, с. 25]. Потім ця особа відновлює обстановку в тому вигляді, який та мала в момент скоєння злочину. У криміналістичній літературі рекомендується під час показу підозрюваним місця події і стану обстановки використовувати трафарети, тобто умовні зображення відповідних предметів [5, с. 58]. Пізнавальне значення зазначеного тактичного прийому полягає в тому, що отримані таким чином відомості про стан обстановки в момент скоєння злочину, зіставлені з наявними в розпорядженні слідчого даними про первісну обстановку, дозволяють виявити так звану причетну поінформованість особи, показання якої перевіряються [12, с. 124].

У психологічній літературі макетування взагалі розглядається як необхідний компонент відновлення обстановки, що сприяє виникненню асоціативних зв'язків в особі, показання якої перевіряються [13, с. 106]. Однак викликає сумнів правомірність внесення змін в обстановку перед початком її реконструкції. Перевірка показань на місці полягає в їх зіставленні з обстановкою, яка сприймається в тому вигляді, який вона має на момент проведення слідчої дії. Вважаємо, що навмисна

зміна обстановки може негативно вплинути на процес упізнання обстановки особою, показання якої перевіряються, призвести до помилок і плутанини у спогаді обставин або мати навідний характер. Відновлення первісного розташування предметів у просторі доцільно проводити, коли обстановка до моменту проведення цієї слідчої дії зазнала суттєвих змін.

Оцінюючи результати реконструкції обстановки, проведеної підозрюваним, необхідно враховувати можливість неправдивих результатів реконструкції. Тому, на нашу думку, така реконструкція під час перевірки показань на місці може застосовуватися тільки в тому разі, коли є дані про первісний стан обстановки, з якими можна порівняти результати реконструкції, або необхідні відомості передбачається одержати під час проведення інших слідчих (розшукових) дій. На нашу думку, якщо доказова інформація, якою оперує слідчий, суперечить реконструйованим елементам обстановки, то доцільно звернути увагу підозрюваного на цю невідповідність.

У криміналістичній літературі відзначається можливість використання під час проведення перевірки показань на місці реконструкції окремих предметів [5, с. 58]. Така реконструкція необхідна під час демонстрації підозрюваному стану обстановки та способу вчинення окремих дій, якщо справжні предмети відсутні або їх застосування є небезпечним для учасників слідчої дії. Зокрема, ними можуть бути знаряддя скоєння злочину, предмети злочинного посягання, інші об'єкти, що могли безпосередньо вплинути на вчинення учасниками події окремих дій.

Під час демонстрації особою, показання якої перевіряються, окремих дій може використовуватися речовинна реконструкція зовнішнього вигляду людини. Така реконструкція полягає у відтворенні на манекені (муляжі) зовнішніх ознак людини – її статури, росту, ваги тощо [9, с. 125]. Реконструкція зовнішнього вигляду необхідна у разі, коли участь статиста в демонстрації підозрюваним окремих дій неможлива, оскільки небезпечна для життя (коли він демонструє, яким чином було вчинено напад на потерпілого, заподіювалися тілесні ушкодження тощо).

Висновки.

Криміналістична реконструкція під час слідчого експерименту використовується не тільки як необхідна умова проведення дослідних дій, але і як один із методів, що реалізують мету слідчої дії – перевірку показань підозрюваного (потерпілого, свідка) на місці події. Реалізація методу реконструкції відбувається через застосування тактичних прийомів та їх систем залежно від ситуації і конкретних завдань слідчої (розшукової) дії.

Список використаних джерел:

1. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания : учебное пособие / И. М. Лузгин. – М.: НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1969. – 177 с.
2. Белкин Р. С. Теория и практика следственного эксперимента / Р. С. Белкин. – М.: ВШ МВД СССР, 1959. – 171 с.
3. Белкин Р. С. Эксперимент в следственной, судебной и экспертной практике / Р. С. Белкин. – М.: Юрид. лит., 1964. – 223 с.
4. Белкин Р. С. Собираание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы / Р. С. Белкин. – М.: Наука, 1966. – 293 с.
5. Куванов В. В. Реконструкция при расследовании преступлений / В. В. Куванов. – Караганда: НИ и РИО Карагандинской ВШ МВД СССР, 1978. – 64 с.
6. Лузгин И. М. Реконструкция в расследовании преступлений / И. М. Лузгин. – Волгоград: НИиРИО ВСШ МВД СССР, 1981. – 59 с.
7. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Ратинов. – М.: НИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. – 289 с.
8. Хлынцов М. Н. Проверка показаний на месте / М. Н. Хлынцов. – Саратов: Изд-во Саратовского юрид. ин-та, 1971. – 119 с.
9. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – 2-е изд. доп. – 334 с.
10. Ципарский Я. Г. Некоторые приемы реконструкции на месте происшествия для воспроизведения обстановки и обстоятельств события // Криминалистика и судебная экспертиза / Я. Г. Ципарский. – Киев: Вища школа, 1965. – Вып. 2. – С. 65.
11. Леви А. А., Цыпарский Я. Г. Применение метода реконструкции при расследовании преступления / А. А. Леви, Я. Г. Цыпарский; Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. – М., 1975. – 49 с.
12. Шейфер С. А. О познавательной сущности и пределах применения проверки показаний на месте / С. А. Шейфер // Вопр. борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1978. – Вып. 28. – С. 116-133.
13. Коновалова В. Е. Правовая психология / В. Е. Коновалова. – Харьков: Консум, 1997. – 160 с.
14. Шепитько В. Ю. Теория криминалистической тактики : монография / В. Ю. Шепитько. – Харьков: Гриф, 2002. – 349 с.
15. Слідча практика України. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – Випуск 3. – С. 74-79.
16. Шепитько В. Ю. Відтворення обстановки і обставин події: сутність, зміст, тактика / В. Ю. Шепитько // Слідча практика України. – Вып. 7. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2009. – С. 7-14.
17. Велика українська юридична енциклопедія : у 20-ти т. – Т.20: Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол. В. Ю. Шепитько та ін. – Харків : Право, 2018. – 952 с.

Статья посвящена исследованию возможностей использования метода криминалистической реконструкции при проведении следственного эксперимента. Рассматривается значение метода криминалистической реконструкции и тактические приемы, основанные на этом методе.

Ключевые слова: следственное действие, следственный эксперимент, проверка показаний на месте, криминалистическая реконструкция, моделирование, тактический прием.

The article is devoted to the research of possibilities of the use of a method of criminalistical reconstruction at investigatory experiment. The importance of criminalistical reconstruction at carrying out of this investigatory action and tactical receptions based on this method are examined.

Key words: investigatory action, investigatory experiment verifying testimony at the crime scene, criminalistical reconstruction, simulation method, tactical reception.

